

Me nurkkakuntaiset altruistit

Jonathan Haidt:
The Righteous Mind. Why
Good People Are Divided by
Politics and Religion.
New York: Pantheon Books,
2012. 419 s.
ISBN 978-0307455772.

Ihmiskuntaa on aina askarruttanut kysymys siitä, miksi ihminen on mitä lempein ja yhteistyöhaluisin altruisti, mutta myös kykenevä äärimmäiseen julmuuteen lajikumppaneitaan kohtaan (muista lajeista puhumattakaan). Vastaus löytyy sosiaalipsykologian suunnalta, sillä tieteenala on tunnetusti osoittanut, että ihmisille on ominaista taipumus pystyttää raja-aitoja sisä- ja ulkoryhmään kuuluvien välille. Tähän saateen käyttää esimerkiksi erilaisia symboleja, kuten lippuja tai toteemieläimiä.

Kulttuuripsykologi Jonathan Haidtin mukaan ihmiset tosiaan ovat harvinaisen altruistisia ja moraalisia olentoja, mutta tämä

altruismi on nurkkakuntaista; se ulottuu yleensä vain niihin, joiden katsotaan kuuluvan kulloiseenkin sisäryhmään. Näyttäisi siltä, että noin viisivuotiaat lapset alkavat omaksua ryhmäidentiteettejä eli käsityksiä siitä, millaisia me olemme erotukseksi muista. Yleensä ensimmäinen ryhmäidentiteetti liittyy sukupuoleen, mutta myöhemmin niinkin mielivaltaiset tekijät kuin eriväriset paidat voivat toimia ryhmäidentiteetin pohjana. Tämä saattaa kuulostaa koomiselta, mutta asialla on hyvin konkreettisia seurauksia, sillä käytännössä ryhmien välinen raja asettuu helposti kieleen, kulttuuriin tai johonkin ilmeiseen ulkonäköön liittyvään seikkaan (kuten ihonväriin). Sisäryhmään kuuluvaksi katsottuja autetaan helpommin, ja heihin luotetaan muita ihmisiä enemmän. Ääritapauksessa – yhdistettynä ulkoryhmään kuuluvaksi katsottujen demonisointiin, ei-inhimillistämiseen sekä akuuttiin konfliktitilanteeseen – sisäryhmään kuulumattomiin voidaan kohdistaa väkivaltaa.

Haidtin mukaan ihmiselle ei siis ole ominaista koko ihmis-kuntaa syleilevä altruismi, vaan sellainen altruismi, joka tuntee sosiaaliset rajansa ja pitää näitä rajoja moraalisina. Erilaisuus ei siten aiheuta ainoastaan tiedollista hämmennystä, vaan herättää myös moraalista pa-

heksuntaa. Mutta miksi näin sitten on? Haidt esittää kirjassaan ratkaisuksi ryhmävalinnan ideaa. Lyhyesti sanottuna kyse on siitä, että yhteistoimintaan kykenevien ihmisten yhteenliittymät ovat pärjänneet evoluution saatossa muita paremmin. Samaistuminen ryhmiin symbolien perusteella on mahdollistanut sen, että ryhmät ovat voineet koostua muistakin kuin kasvokkain tutuksi tulleista tai sukulaisista. Näin ollen ryhmäkoot ovat voineet kasvaa, ja ystävien ja vihollisten erottaminen toisistaan on silti sujunut. ”Kuvitellut yhteisöt” ovat täten tulleet mahdollisiksi.

Haidtin käsittelyssä Durkheim ja Darwin paikkaavat iloisesti kättä, sillä hänen mukaansa Durkheim osoitti ihmisen perustavanlaatuisen sosiaalisuuden, mutta Darwinilta saamme selityksen sille, *miksi* ihmiset ovat näin sosiaalisia. Nautimme sosiaalisista kokoontumisista (jopa ekstaattisuuteen asti), olemme loputtoman kiinnostuneista juoruilusta, ryhmitymme yhteisten symbolien alle sekä kykenemme toimimaan työ- jaollisissa yhteenliittymissä, koska nämä seikat edistävät kollektiivisen toiminnan ongelman ratkaisemista sukulaisuuteen perustuvia yhteisöjä suuremmissa populaatioissa. Ja ne suuremmat populaatiot, jotka ovat kyenneet ratkaisemaan ongelman, ovat jääneet mui-

ta populaatioita todennäköisemmin eloon ja lisääntyneet. Moraali liittyy asiaan siten, että kun tiettyyn ryhmään kuuluvat ihmiset tuntevat ja osoittavat sekä hyväksyntää että paheksuntaa samanlaisiin asioihin liittyen, yhteistoiminta tulee mahdolliseksi. Tämän selitysmallin mukaan uskonnot ovat auttaneet asiassa, sillä ne ovat tehneet yhteisöistä kiinteitä ja kykeneviä kollektiivisen toiminnan ongelman voittamiseen. Uskomukset eivät sinällään tee kenestäkään vähemmän itsekästä, vaan keskeistä on ryhmässä tapahtuva toiminta, joka korostaa ”itsetömyyden” moraalista matriisia. Uskovaisten harjoittama altruismi tosin tapaa Haidtin mukaan olla sekin nurkkakuntaista, vaikka uskontojen opetukset muuta väittäisivät.

Ryhmävalinnan idea on kiistanalainen, sillä perinteinen evoluutioteoria katsoo, että ryhmät eivät ole luonnonvalinnan yksiköitä. Esimerkiksi Joshua Green esittää kirjassaan *Moral Tribes* (2013) hyvin samanlaisen argumentin moraalin ja yhteistyökyvyn välisestä suhteesta kuin Haidt, mutta ilman ryhmävalintaa. Vaikka ryhmävalinnan idea on kiistojen kohteena, ihmisen ryhmäytymisen yleisen evolutiivisen taustan ymmärtäminen auttaa näkemään sen, miten luonnollista omaan sisäryhmään kuuluvien erotta-

minen muista ihmisistä yleensä on. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö omia ryhmäsamaistumisiaan ja -erottautumisiaan voisi ja myös tulisi tarkastella kriittisesti. Sen sijaan esimerkiksi pelkkä rasmin moralisointi ei välttämättä ole paras lääke rasmin kitkemiseksi, sillä rasismi ei ole rationaalisen pohdinnan tulosta, vaan siinä – kuten moraalissa – on osin kyse tiedostamattomista tunnereaktioista. Rasmin tai muuhun ryhmäjäsenyyteen perustuvan syrjinnän edessä ei tule nostaa käsiään pystyyn, mutta asiaa ei auta sen päivittely, ”miksi emme kaikki vain voisi olla kavereita keskenämme”. Haidtin mukaan on paljon hedelmällisempää korostaa yhtäläisyyksiä etnisten ryhmien välillä, luoda yhteistoiminnallisia tilanteita (koska yhteistoiminta tuottaa automaattisesti luottamusta) sekä kilpailuasetelmia suhteessa joihinkin kolmansiin ryhmiin.

Toisin kuin monissa psykologisissa tutkimuksissa, joiden aineisto koostuu pelkästään amerikkalaisopiskelijoista, kirjassa ollaan avoimia moraalien kulttuuriselle vaihtelulle. Länsimainen, amerikkalaisittain liberaali moraalit, on ”*WEIRD-moraalia*” (*Western, educated, industrial, rich, democratic*) ja korostaa sitä, että lähinnä sellaiset teot, joista on muille haittaa, kuuluvat moraalien piiriin. Perinteisempi, sosiosent-

risempi näkemys pitää myös sosiaalisia konventioita moraalina. Monet kulttuurien välisen vuoropuhelun ongelmat johtuvatkin kirjan mukaan siitä, että moraalien piiriin katsotaan kuuluvan eri asioita. Näyttäisi kuitenkin olevan niin, että kyky ”haittamoraalin” ja sosiaalisten konventioiden erottamiseen on universaali kyky, jota ei tarvitse lapsille erikseen opettaa. Pieni lapsikin siis ymmärtää jollain tasolla, että sellaiset teot, kuten väkivalta, joista on jollekulle suoraa haittaa, painavat vaakakupissa enemmän kuin sosiaalisten konventioiden rikkominen. Silti esimerkiksi korkea koulutusaste korreloi positiivisesti sen kanssa, että tutkittava erottaa haittamoraalin ja konventiot toisistaan.

Haidt ei itse spekuloi asialla, mutta voisi väittää, että haittamoraali on seurauksiltaan monin tavoin hyödyllisempää kuin konventiomoraali, koska edellinen sopii yhteen ihmisoikeusajattelun kanssa, kun taas konventiomoraali johtaa kulloistenkin konventioiden rikkojien rankaisemiseen. Kenties haittamoraalin yleistyminen ihmiskunnan historiassa on jopa yhteydessä väkivaltaisen kuoleman riskin vähentymiseen, joka näyttäisi olevan historiallinen fakta. Ei jotain hyvää – itse asiassa aika paljonkin hyvää – ettei jotain traagistakin, sillä asian toinen

puoli liittyy sosiologisen modernisaatioteorian perinteiseen huoleen anomian ja sosiaalisen atomismin yleistymisestä, kun konventiot eivät enää ole pyhiä eivätkä suku tai heimo sanele, miten tulisi toimia. Lisäksi yhteistoiminta yleensä tulee sitä vaikeammaksi, mitä moninaiemmasta ryhmästä on kyse.

Asia ei Haidtin mukaan tosin ole aivan niin yksioikoinen, että moraalit korostaisi vain joko haittoja tai konventioita. Moraali nimittäin pohjautuu Haidtin teoriassa viidelle ulottuvuudelle, jotka ovat huolenpito/haitta, oikeudenmukaisuus/huijaaminen, lojaalisuus/pettäminen, auktoriteetti/kumouksellisuus sekä pyhyys/halventaminen. Yhdysvalloissa liberaalit nojaavat moraalissaan huolenpidon ja haitan vastinpariin – siis pitävät moraalina muista huolehtimista ja näkevät epämoraaalisena muiden vahingoittamisen – kun taas konservatiivit arvostavat auktoriteetin kunnioittamista ja pyhiä pitämiään asioita, kuten kotia, uskontoa ja isänmaata. Tämä jaottelu monipuolistaa ja selkeyttää yksioikoista kuvaa liberaalien ja konservatiivien vastakkainasettelun syistä.

Kirjassa esitellään kiinnostavia tutkimuksia, jotka tukevat moraalien suhteen niin sanottua *duaaliprosessiteoriaa*, jonka mukaan moraalit koostuu en-

nen kaikkea tunnereaktioista. Moraalista voidaan toki myös järkeillä esittämällä tietoisia perusteluja, mutta silloin on yleensä kyse jälkikäiteisrationalisoinneista, joilla pyritään – asiaa tiedostamatta – puolustelemaan aiempia tunnereaktioita itselle ja muille. Kun perustelut eivät jostain syystä toimi, moraalit ei yleensä muutu, vaan keksitään uusia perusteluita, joilla yritetään tukea alkuperäistä tunneintuutiota. Moraalia koskevien näkemysten muuttuminen on toki mahdollista, mutta Haidtin mukaan näin tapahtuu hyvin harvoin itsenäisen järki-lyprosessin seurauksena. Paljon yleisempää on, että henkilökoh- tainen sosiaalinen verkosto toimii muutoksen lähteenä. Jokainen voi siis vaikuttaa ystäviensä moraaliiin, mutta ei juurikaan omaansa.

Haidtin populaariksi tarkoitettu teos on kirjoitettu intellektuaalisen kehityskertomuksen muotoon: ensin kirjoittaja esittää poh- tineensa tiettyä ongelmaa, mikä johtaa tietynlaiseen tutkimusasetelmaan ja yhteistyöhön tiettyjen tutkijoiden kanssa – minkä ker- rotaan myöhemmin siirtäneen huomion hieman toisaalle, mikä taas vaati uudenlaista tutkimus- asetelmaa ja niin edelleen. Tutki- mus harvoin etenee näin loogisin askelin, mutta toisaalta kirjasta välittyä hyvin vaikutelma siitä, miten yhden tutkimusongelman vastaus on uuden ongelman al-

kusysäys. On myös virkistävää lukea sosiologisesti relevanttia kirjaa, jonka painolastina ei ole lainkaan sosiologista jargonaa. Esimerkiksi ”diskurssi”-sanaa ei taideta mainita kertaakaan! Sosiologeja kirjassa tulisi miel- lyttää sen havainnollistaminen, että evoluutioteoria ei välttämät- tä kilpaile perinteisten sosiologis- ten selitysmallien kanssa, vaan pikemminkin täydentää niitä. Kirja kyllä kärsii populaaripsy- kologialle ominaisesta helma- synnistä, jossa yksittäisten tut- kimusten esitetään ratkaisevan tieteenalan perustavanlaatuisia ongelmia. Olipa kyse kuinka kokeellisesta tutkimuksesta ta- hansa, näin ei varmasti oikeasti koskaan tapahdu.

Antti Gronow